

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 7, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2020): 305 - 338

Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi
The Relationship Between Aggression and Religion in University Students

Necmi Karşlı

Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of
Psychology of Religion
Trabzon/Turkey

e-mail: necmikarsli@trabzon.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2975-9307>

DOI: 10.33718/tid.677889

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Haziran / June 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Necmi Karşlı, "Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/1 (Bahar 2020): 305 - 338.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi

Öz

Psikolojik, biyolojik ve sosyo-kültürel pek çok kaynağı olan saldırganlık günümüzün en önemli sorunlardan birisidir. Saldırganlık çok boyutlu bir problem olduğundan dolayı, çözümlü de çok yönlü olarak ele alınmalıdır. Saldırganlığı önleyici en önemli yaklaşımlardan birisi dindir. Din anlam, vicdan, merhamet, sabır ve empati duygularını geliştirerek, ödül ve ceza mekanizmaları ile duygu ve davranışlarda kontrollü olma kabiliyeti kazandırmaktadır. Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinde dindarlık ve saldırganlık ilişkisini tespit etmektir. Araştırmanın örneklemi Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri ile Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan 507 genç bireyden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, İçsel Dini Motivasyon Ölçeği ve Ok-Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada toplanan verilerin analizi sonucunda şu bulgular elde edilmiştir. Kadınların saldırganlık düzeyi erkeklerinkinden daha düşüktür. Sigara kullanım sıklığı ile saldırganlık arasında pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. İçsel dini motivasyon ve dini tutum ile saldırganlık arasında ise negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırma güncel bir sorun olan saldırganlığın önlenmesinde dindarlığın geliştirilmesinin önemini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Din Psikolojisi, Saldırganlık, Şiddet, Din, Dindarlık.*

The Relationship Between Aggression and Religion in University Students

Abstract

Aggression, which has many psychological, biological and socio-cultural resources, is one of the most important problems of our time. Since aggression is a multidimensional problem, its solution should be handled in a multidimensional way. One of the most important approaches to prevent aggression is religion. Religion develops the sense of meaning, conscience, compassion, patience and empathy, and provides the ability to control emotions and behaviors through reward and punishment mechanisms. The aim of this study is to determine the relationship between religiosity and aggression among university students. The sample of the study consisted of 507 young people studying in Faculty of Theology at Trabzon University and History, Sociology, Turkish Language and Literature departments at Karadeniz Technical University. Buss-Perry Aggression Scale, Internal Religious Motivation Scale and Arrow-Religious Attitude Scale were used as data collection tools. As a result of the analysis of the data collected in the research, the following findings were obtained. The level of aggression of women is lower than that of men. A positive correlation was found between smoking frequency and aggression. Negative relationships were found between intrinsic religious motivation and religious attitude and aggression. The research revealed the importance of developing religiosity in preventing aggression.

Keywords: *Psychology of Religion, Aggression, Violence, Religion, Religiosity.*

Giriş

İnsanlık tarihi ile başlayan saldırıcılık davranışı halen günümüzün çözümlenememiş en önemli sorunlarından birisidir. Saldırıcılık ve şiddet olaylarının en önemli mağdurları savunmasız durumdaki çocuklar, kadınlar ve yaşlılardır. Birleşmiş Milletler araştırmasına göre 2017 yılında dünyada 87.000 kadın öldürülmüş, bu cinayetlerin %58'i yakın aile üyeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.¹ FBI verilerine göre 2017 yılında ABD'de 1.283.220 şiddet suçu, 135.755 ırza geçme suçu işlenmiştir.² ABD'de silahla işlenen şiddet suçlarında son yıllarda büyük bir artış olmuş, 2017 yılında yaklaşık 40.000 kişi silahla vurularak öldürülmüştür.³ 2018'de İngiltere'de şiddet olayları bir önceki yıla göre %19 oranında artmıştır.⁴ Ülkemizde öldürme ve yaralama ile sonuçlanan şiddet olaylarında son 4 yılda %69 oranında artış meydana gelmiştir. 2018'de Türkiye de gerçekleşen 3.679 şiddet olayında 2.279 kişi öldürülmüş, 3.762 kişi ise yaralanmıştır.⁵ Ülkemiz intihar hızı düşük ülkeler arasında yer almakla birlikte son yıllarda intihar oranlarında önemli artışlar meydana gelmiştir. TÜİK verilerine göre 2018 yılında ölümlerle sonuçlanan intihar sayısı 3.161 olmuştur.⁶ Bu verilerden anlaşıldığı üzere ülkemizde ve dünyada saldırıcılık ve şiddet vakaları oldukça yaygınlaşmıştır. İnsanlara, hayvanlara ve doğaya yönelik yıkıcı sonuçları olan saldırıcılıkla mücadelede farklı yaklaşımların kullanılması gereklidir. Bu yaklaşımlardan birisi dini/manevi değerlerin bireylere kazandırılmasıdır. Din, negatif yaşamsal olaylara anlamlar yükleyerek, sevgi, saygı, hoşgörü, merhamet, sabır ve

1 UNODC, "Global Study on Homicide", erişim: 17 Haziran 2019, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh2018/gsh18_Gender-Related_Killing_of_Women_And_Girls.Pdf

2 FBI, "2017 Crime Statistics Released", erişim: 17 Haziran 2019, <https://www.fbi.gov/news/dtores/2017-crime-statistics-released-092418>

3 The Guardian, "Gun Deaths in US Rise to Highest Level in 20 Years, Data Shows", erişim: 19 Haziran 2019, <https://www.theguardian.com/us-news/2018/dec/13/us-gun-deaths-levels-cdc-2017>

4 BBC, "Crime Figures: Violent Crime Recorded by Police Rises By 19%", erişim: 19 Haziran 2019, <https://www.bbc.com/news/uk-46984559>

5 Umut Vakfı, "Türkiye Silahlı Şiddet Haritası", erişim: 17 Haziran 2019, <http://www.umut.org.tr/umut-vakfi-turkiye-silahlı-siddet-haritasi-2018/>

6 Türkiye İstatistik Kurumu, "Ölüm İstatistikleri 2018", Erişim: 17 Haziran 2019, <http://www.tuik.gov.tr/prehaberbultenleri.do?id=30701>; Muhammed Kızılgeçit, "Dindar Şahsiyetten Dinsel Bireyciliğe Değişen Dindarlık Yönelimleri Bağlamında İntihar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016): 2487.

vicdan gibi pozitif duygu ve davranışları geliştirerek, yıkıcı ve zarar verici davranışları yasaklayarak, ödül ve ceza mekanizmaları ile davranışlarda kontrollü olma kabiliyeti kazandırmakta, bunun sonucunda saldırganlık ve diğer anti sosyal davranışları önlemektedir. Literatürde saldırganlık üzerine yapılmış pek çok araştırma bulunmakla birlikte dindarlık ve saldırganlık ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar nispeten azdır. Araştırmamız saldırganlığın önlenmesinde dinin koruyucu ve kontrol edici etkisini tespit açısından önem arz etmektedir.

1. Saldırganlık

Saldırganlık sözlükte öfke, düşmanlık, rekabet, engellenme, korku ve benzeri durumlardan kaynaklanan, diğerlerine zarar verme, durdurma, engel olma veya kendini koruma amacına hizmet eden fiziksel, sözel veya sembolik her türlü davranış olarak tanımlanmaktadır.⁷ Bir başka tanıma göre saldırganlık başka kişileri incitme veya birisinin malını tahrip etme kastı taşıyan davranıştır.⁸ Saldırganlıkla ilişkili olan diğer bir kavram olan şiddet, düşmanlık ve öfke duygularının kişilere veya nesnelere yönelik fiili yıkıcı şekilde ifade edilmesidir. Şiddet saldırganlığın özgürlük ve insan iradesini hiçe sayan en ileri boyutudur.⁹ Sosyal psikologlar saldırganlığı kasıtlı olarak fizyolojik veya psikolojik zarar vermeyi amaçlayan davranış olarak tanımlamaktadırlar.¹⁰

Saldırganlığın sözlü, fiziksel, psikolojik, doğrudan, dolaylı, birey ve grup saldırganlığı gibi farklı türleri bulunmaktadır.¹¹ Genel olarak insan saldırganlığı kontrollü-araçsal ve tepkisel-dürtüsel saldırganlık şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Kontrollü-araçsal saldırganlık belirli bir amaca ulaşmak için kasıtlı ve önyargılı bir davranıştır. Örneğin insanların belli şekilde davranmalarını sağlamak için uygulanan saldırganlık araçsal saldırganlıktır. Tepkisel-dürtüsel saldırganlık ise öfke veya engellemeye tepki olarak meydana gelen düşmanca davranıştır. Kışkırtılmaya tepki olarak

7 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 627.

8 Muhammed Kızılgöçer, *Din Psikolojisinin 200'ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 162.

9 Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 689.

10 Elliot Aronson - Joshua Aronson, *The Social Animal*, 10th Ed (New York: Worth Publishers, 2008), 254.

11 Barbara Krahé, *The Social Psychology of Aggression*, 2nd Ed (London: Psychology Press, 2013), 21.

meydana gelen saldırganlık buna örnek olarak verilebilir.¹²

İnsan saldırganlığının içgüdüsel, biyolojik, davranışsal, bilişsel ve kültürel pek çok yönü bulunmaktadır. Bundan dolayı saldırganlık davranışını anlamada ve çözüm yolları önermede onun farklı kaynaklarının göz önünde bulundurulması gerekir. Psikanalitik kuramın saldırganlık görüşü iki evrede ele alınabilir. Freud ilk yazılarında insanın tüm davranışlarının doğrudan veya dolaylı olarak yaşam içgüdüleri olarak gördüğü erostan kaynaklandığını ve onun enerjisi olarak bilinen libidonun hayatın gelişmesi, devam ettirilmesi ve üremeye hizmet ettiğini savunmuştur. Bu bağlamda saldırganlık basitçe libidodan gelen tepkilerin engellenmesinin bir sonucudur.¹³ 1. Dünya Savaşı esnasında meydana gelen şiddet olaylarından sonra Freud'un saldırganlığın doğası ve kaynağına yönelik bakış açısı değişmeye başlamış ve ikinci bir temel içgüdü olarak ölüm içgüdüünün varlığını kabul etmiştir.¹⁴ Bu yeni görüşüne göre saldırganlık eğilimi yaşama içgüdüünün/erosun karşısında yer alan ölüm içgüdüünden kaynaklanmakta, bireyin kendisine ve diğerlerine yönelebilmektedir.¹⁵ Psikanalitik yaklaşım saldırganlığı ruh sağlığını korunması için dışa aktarılması/boşaltılması gereken içgüdüsel bir enerji olarak görmektedir.¹⁶ Ancak insanda bir ölüm iç güdüünün varlığı ve saldırganlığın boşaltılması gereken bir enerji olduğu düşüncesi pek çok eleştiri almış, araştırmalarda saldırganca eylemde bulunmanın saldırganlığı azaltmadığı aksine artırdığı görülmüştür.¹⁷

Darwin'in görüşlerine dayalı olarak oluşturulan evrimsel yakla-

---

12 Jane L. Ireland v.dğr., *The Routledge International Handbook of Human Aggression: Current Issues And Perspectives* (New York: Routledge, 2018), 43.

13 Sigmund Freud, *Civilization and its Discontents* (New York: Norton Company, 1962), 84.

14 Freud, *Civilization and its Discontents*, 66; Robert A Baron, *Human Aggression* (Boston: Springer US, 1977), 16.

15 Sigmund Freud, *Beyond the Pleasure Principle* (New York: Norton Company, 1961), 44.

16 Shelley E Taylor v.dğr., *Sosyal Psikoloji* (Ankara: İmge Kitabevi, 2010), 412.

17 Russell G. Geen - Michael B. Quany, "The Catharsis of Aggression: An Evaluation of a Hypothesis", *Advances in Experimental Social Psychology* 10 (1977): 1; Seymour Feshbach, "The Catharsis Hypothesis, Aggressive Drive, and The Reduction of Aggression", *Aggressive Behaviour* 10/2 (1984): 91; Brad J. Bushman v.dğr., "Catharsis, Aggression, And Persuasive Influence: Self-Fulfilling or Self-Defeating Prophecies?", *Journal of Personality And Social Psychology* 76/3 (1999): 367.

şıma göre canlıların davranışlarının temelinde hayatta kalma ve üreme içgüdüğü yer almaktadır. Yaklaşımına göre canlılar hayatta kalma ve üreme amacıyla yaşam kaynaklarına sahip olmak için saldırganlık davranışı sergileyebilirler.¹⁸ Biyolojik içgüdülerin veya doğal ortamlarında yaşayan bir türün tüm üyelerinde ortak olan sabit davranış örüntülerinin incelenmesiyle uğraşan Etiyolojik kurama göre saldırganlık doğuştan gelmekle birlikte, edimsel saldırganlık davranışı ortamdaki spesifik uyaranlar tarafından meydana getirilmektedir.¹⁹ Etiyolojik kuramın temsilcilerinden Lorenz'e göre hayvanların kendi türlerine olan saldırganlığı zarar vermeden ziyade korunma amaçlıdır. Hayvanların üreme amacıyla birbiriyle rekabet etmek için sergiledikleri saldırganlık türün içinde en güçlü adayın üremesini sağlayarak yeni neslin sağlıklı ve güçlü olmasına dolayısıyla ırkın devamına hizmet etmektedir.²⁰

Saldırganlık ile ilgili diğer bir görüş engelleme-saldırganlık teorisidir. Dollard ve arkadaşlarının 1930'lu yıllarda yaptıkları çalışmalarda saldırganlığın temelinde mutlaka bir engellememenin olduğu ve engellemenin mutlaka saldırganlığa yol açacağı hipotezi ileri sürülmüştür.²¹ Engelleme-saldırganlık teorisi saldırganlığın oluşumunda engellemenin önemine dikkat çekmiş olmakla birlikte teori tüm saldırganlık eylemlerini açıklamada yetersizdir. Başka araştırmalarda engellemenin her zaman saldırganlığa yol açmadığı, bilişsel faktörlerin ve sosyal kuralların saldırganlığı bastırabildiği, engellemenin saldırganlıktan başka davranışlara neden olabildiği, keyfi engellemelerin daha fazla saldırganlık ürettiği görülmüştür.²² İnsan davranışını uyarıcı-tepki kavramları çerçevesinde açıklayan davranışçılığa göre saldırganlık organizmanın dışarıdan gelen saldırı ve diğer kışkırtıcı uyaranlara verdiği bir tepkidir.²³ Davranışçı psi-

---

18 Patrik Lindenfors, Birgitta S. Tullberg, "Evolutionary Aspects of Aggression: The Importance of Sexual Selection", *Advances in Genetics*, vol. 75 (Amsterdam: Academic Press, 2011), 8.

19 Michael A Hogg v.dğr., *Sosyal Psikoloji* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2011), 456.

20 Konrad Lorenz v.dğr., *On Aggression* (London: Routledge, 2002), 13.

21 John Dollard v.dğr., *Frustration and Aggression* (New Haven: Yale University Press, 1939), 8.

22 L. Berkowitz, "Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation", *Psychological Bulletin* 106/1 (Temmuz 1989): 59; Nicholas Pastore, "The Role of Arbitrariness in The Frustration-Aggression Hypothesis", *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 47/3 (1952): 728.

23 Rita L Atkinson v.dğr., *Psikolojiye Giriş*, trc. Öznur Öncül (İstanbul: Arkadaş Yayınevi,

kolog Skinner davranışın sonuçları tarafından şekillendirilebileceği görüşünü savunmuştur. O'na göre saldırganlığın ödüllendirilmesi saldırganlık davranışını pekiştirebilir ve tekrar edilme sıklığını artırabilir.²⁴

Nörobijyolojik açıdan saldırganlığı ele aldığımızda insan beyninde duyguları düzenleyen üç temel bölge bulunmaktadır. Bunlar amigdala, ön/orta frontal korteks ve orbital frontal kortektir. Nörobijyolojik araştırmalarda beyin duyguları düzenleyen bu bölümlerinde meydana gelen rahatsızlıkların ya da travmatik hasarların saldırganlık davranışında artışa yol açtığı görülmüştür.²⁵ Ön-frontal korteks saldırganlık kontrolü açısından önemli bir bölgedir. Serotonin hormonunun ön-frontal bölgenin etkinliğini düzenlediği, yani saldırganlık davranışını önleyici rolünün olduğu tespit edilmiştir.²⁶ Ayrıca araştırmalarda alkol ve benzidiazepinlerin tutarlı bir şekilde saldırganlığı artırdığı tespit edilmiştir.²⁷ Saldırganlığın anne babadan miras olarak edinilen genetik etkilerle ilişkili bir yönü de bulunmaktadır. Genetik faktörlerin insan saldırganlığı üzerindeki etkisini tespit etmek için farklı ailelerde yetiştirilmiş tek yumurta ikizleri üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Rhee ve Waldman'ın²⁸ araştırmasın-

2016), 7.

- 24 B. F. Skinner, *About Behaviorism* (New York: Vintage Books, 1976), 47.
- 25 R. J. Davidson, "Dysfunction in the Neural Circuitry of Emotion Regulation-A Possible Prelude to Violence", *Science* 289/5479 (2000): 591; Kevin W. Greve, Elisabeth Sherwin, "Personality and Neurocognitive Correlates of Impulsive Aggression in Long-Term Survivors of Severe Traumatic Brain Injury", *Brain Injury* 15/3 (2001): 255; Natalie S. Dailey v.dğr., "Elevated Aggression and Reduced White Matter Integrity in Mild Traumatic Brain Injury: A DTI Study", *Frontiers in Behavioral Neuroscience* 12 (2018): 118; Gabriela Ilie v.dğr., "Traumatic Brain Injury and Hazardous/Harmful Drinking: Concurrent and Single Associations with Poor Mental Health and Roadway Aggression", *Psychiatry Research* 272 (2019): 458.
- 26 Aki Takahashi - Klaus A. Miczek, "Neurogenetics of Aggressive Behavior: Studies in Rodents", *Neuroscience of Aggression*, ed. Klaus A. Miczek - Andreas Meyer-Lindenberg (Berlin: Springer, 2013), 17: 14.
- 27 E. W. Fish v.dğr., "Alcohol, Allopregnanolone and Aggression in Mice", *Psychopharmacology* 153/4 (2001): 473; Brad J. Bushman - Harris M. Cooper, "Effects of Alcohol on Human Aggression: An Integrative Research Review.", *Psychological Bulletin* 107/3 (1990): 341; Miyuki Fukushima Tedor v.dğr., "Gender And Country Differences in Alcohol-Aggression Expectancy and Alcohol-Related Intimate Partner Violence", *Deviant Behavior* 39/5 (2018): 554; Dominic J Parrott - Christopher I. Eckhardt, "Effects of Alcohol on Human Aggression", *Current Opinion in Psychology* 19 (2018): 1.
- 28 Soo Hyun Rhee - Irwin D. Waldman, "Genetic and Environmental Influences on Anti-social Behavior: A Meta-Analysis of Twin and Adoption Studies", *Psychological Bulletin* 128/3 (2002): 490.

da genetik faktörlerin saldırgan/ anti sosyal davranışlar üzerinde %34 oranında etkili olduğu tespit edilirken; Tuvblad ve Beaver'in²⁹ araştırmasında ise genetik faktörlerin anti sosyal davranışlar üzerindeki etkisinin yaklaşık %50 oranında olduğu tespit edilmiştir. Ancak genetik faktörler tek başına saldırganlık ve anti-sosyal davranışlar meydana getirmeyebilir. Genetik faktörlerin çevresel faktörlerle etkileşime girmesi saldırganlığı artırmakta veya azaltmaktadır. Raine'in araştırmasında suça eğilimli anne babadan kötü genler miras alan çocukların suç işlememiş aileler içerisinde iyi bir eğitim verilerek yetiştirildiğinde yalnızca %7'sinin suç işlediği görülürken, kötü genler miras alan çocukların suça eğilimli anne babalar tarafından kötü bir çevrede yetiştirildiklerinde suç işleme oranlarının %40 civarında olduğu tespit edilmiştir.³⁰ Araştırma kötü genlere sahip olanların iyi bir eğitimle saldırganlık davranışlarının kontrol altına alınabileceğini göstermiştir.

Sosyal Öğrenme Kuramı'na göre diğer pek çok davranışı gibi saldırganlık da öğrenilmiş bir davranıştır. Gözleyerek öğrenmede dikkat, akılda tutma, denemeler yapma ve davranışta bulunmaya motive olma gibi süreçler yer almaktadır.³¹ Sosyal psikoloji araştırmalarında saldırganlık eyleminde bulunan birisinin cezalandırıldığını izleyenlerin, saldırganlık davranışı sonucunda failin ödüllendirildiğini izleyenlere göre benzer davranışı daha az yapma eğilimine oldukları tespit edilmiştir. Örneğin, Rosekrans ile Hartup'un³² ve Bandura'nın³³ araştırmalarında saldırgan davranışın sürekli olarak ödüllendirildiğini izleyen çocukların daha fazla saldırganlaştığı; saldırgan davranışın sürekli olarak cezalandırıldığını izleyen çocukların neredeyse saldırgan davranışı hiç taklit etmedikleri; saldırgan davranışın bazen ödüllendirildiği bazen cezalandırıldığını izleyen çocukların ise kısmen saldırgan oldukları görülmüştür. Teknolojinin gelişmesi sonucunda geniş kitlelere kolay bir şekilde ulaşan şiddet içerikli

---

29 Catherine Tuvblad - Kevin M. Beaver, "Genetic and Environmental Influences on Anti-social Behavior", *Journal of Criminal Justice* 41/5 (2013): 273.

30 Adrian Raine, "Biosocial Studies of Antisocial and Violent Behavior in Children and Adults: A Review", *Journal of Abnormal Child Psychology* 30/4 (2002): 311.

31 Albert Bandura, *Social Learning Theory* (Englewood: Prentice Hall, 1977), 24, 120.

32 M. A. Rosekrans - W. W. Hartup, "Imitative Influences of Consistent and Inconsistent Response Consequences to a Model on Aggressive Behavior in Children", *Journal of Personality and Social Psychology* 7/4 (1967): 429.

33 Bandura, *Social Learning Theory*, 119.

video ve oyunlar özellikle genç bireylerde şiddete eğilimi artırmaktadır.³⁴ Araştırmalarda başkalarına yönelik empati geliştirme ile saldırganca davranış arasında negatif ilişkiler bulunmuştur. Örneğin Aronson'un empati saldırganlık ilişkisi üzerine yaptığı deneyde, trafikte ışık kırmızı yandığında yoldan geçen yayalara sürücülerin %90'ının agresif bir şekilde kornaya bastıkları, ancak yayalara kırmızı ışık yandığında yoldan geçen koltuk değnekli birisi olması durumunda korna çalanların sayısının kayda değer şekilde azaldığı görülmüştür. Bunun nedeni sürücülerin koltuk değnekli yaya ile empati kurmalarıdır.³⁵

Hümanistik ve pozitif psikolojinin kurucularından Maslow'a göre saldırganlığın hem genetik hem de kültürel yönleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yönlerden birisine indirgenemez. Maslow sağlıklı ve sağlıklı saldırganlık arasında ayırım yapmanın önemine vurgu yapmıştır.³⁶ O'na göre sağlıklı saldırganlık yaşanan duruma tepki olarak ortaya çıkar, geçmişten gelen bir özellik değildir. Haksızlık, saldırı ve kötülük karşısında anlık verilen gerçekçi bir tepkidir. Sağlıksız öfke/saldırganlık ise kin, gaddarlık, yok edicilik, zorbalık ve acımasızlığa dönüşme eğilimindedir.³⁷ Yukarıda bahsedilenlerin dışında gürültü, kalabalık ve sıcaklık gibi çevresel faktörler veya şizofreni ve başka psikolojik rahatsızlıklar da saldırganlık davranışına yol açabilir.³⁸ Ancak şizofrenide kendiliğinden gerçekleşen ve hedef gözetmeyen saldırganlık vakaları seyrekdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, şizofrenilerin çoğunluğu saldırgan değil, toplum içerisinde çoğu zaman sömürülen bireylerdir.³⁹

34 Erica Scharrer v.dğr., "Violent Video Games Do Contribute to Aggression", *Video Game Influences On Aggression, Cognition, and Attention*, ed. Christopher J. Ferguson (Cham: Springer International Publishing, 2018), 5; Aaron Drummond v.dğr., "The Infamous Relationship Between Violent Video Game Use and Aggression: Uncharted Moderators and Small Effects Make It A Far Cry From Certain", *Video Game Influences On Aggression, Cognition, and Attention*, ed. Christopher J. Ferguson (Cham: Springer International Publishing, 2018), 23.

35 Aronson - Aronson, *The Social Animal*, 297.

36 Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality* (New York: Harper & Row Publishers, 1954), 19.

37 Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi* (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001), 173.

38 Karen Barlow v.dğr., "Prevalence and Precipitants of Aggression in Psychiatric Inpatient Units", *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* 34/6 (2000): 967; Baron, *Human Aggression*, 127.

39 American Psychiatric Association - American Psychiatric Association, ed., *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5*, 5th Ed (Washington: American Ps-

Saldırganlık bütünüyle zararlı ve kontrol edilmesi gereken bir davranış değildir. Maslow'un sağlıklı saldırganlık olarak nitelendirdiği gibi dışarıdan gelecek saldırılar karşısında bireyin maddi ve manevi varlığını korunmasına hizmet etmesi açısından işlevsel bir değeri bulunmaktadır. Mal, can, namus ve manevi değerlere yönelik saldırılardan korumak amacıyla uygulanan saldırganlık ile ülke savunması için savaşlarda uygulanan saldırganlığı buna örnek olarak verebiliriz. Problem olarak görülen saldırganlık kişisel çıkarlar uğruna masum insanlara zarar verme amaçlı zorbaça, aşırı ve sürekli olan saldırganlıktır. Amerikan Psikoloji Kurumu (APA) tarafından DSM 5'te saldırganlık "davranış bozukluğu" maddesi altında şu şekilde tanımlanmıştır: Son bir yıl içerisinde aşağıdaki 15 maddeden en az üçünü tekrarlayan ve sürekli bir şekilde yapmak suretiyle diğerlerinin temel haklarının veya sosyal normların ihlal edilmesidir. Bu on beş madde şunlardır: diğerlerine zorbalık yapma, tehdit etme ve korkutma; sıklıkla fiziksel kavga başlatma; diğerlerini ciddi fiziksel yaralayabilecek bir silah, sopa, tuğla, bıçak, kırık şişe kullanma; insanlara ve hayvanlara karşı fiziksel olarak acımasızlık; başkasının malını zorla gasp etme; başkasını cinsel ilişkiye zorlama; kasten yangın çıkarma veya diğerlerinin malına zarar verme; cezadan kurtulmak için sıklıkla yalan söyleme; 13 yaşından daha küçüklerin ebeveyninin yasaklamasına rağmen çoğunlukla geceyi dışarıda geçirmesi; ailesi ile yaşarken en az iki defa geceleyin evden kaçması ve birisinde uzunca süre geri dönmemesi ve 13 yaşından küçüklerin sıklıkla okuldan kaçması.⁴⁰

İnsan saldırganlığının çok farklı yönleri için onu önlemede farklı yaklaşımların kullanılması gereklidir. Bunları genel olarak eğitsel, politik, hukuki ve tedavi yaklaşımları olarak dört kategoriye ayırabiliriz. Eğitsel yaklaşımlar bireylerin duygu ve davranışlarında kontrollü olma kabiliyetini kazandırmak ve saldırganlığın oluşmasını önlemek için erken yaşlarda verilmesi gereken ahlaki, dini ve manevi değerler ile öfke kontrol eğitimini kapsamaktadır. Politik yaklaşımlar, saldırganlığın çevresel faktörleriyle ilgili olarak karar alma ve yürütme mercileri tarafından yapılması gereken düzenlemeleri ve uygulamaları kapsamaktadır. Örneğin, ekonominin düzeltilmesi bunların en önemlisidir, zira ekonomik kriz zamanlarında daha fazla şiddet olayı meydana gelmektedir. Yaşlı şiddetini

---

ychiatric Association, 2013), 101.

40 American Psychiatric Association - American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, 469.

önlemek için yaşlılara bakım ile ilgili düzenlemelerin yapılması, boşanma sürecindeki eş şiddetini önlemek için nafaka ile ilgili düzenlemelerin yapılması, okul sayısını artırmak suretiyle kalabalık sınıf sayılarının azaltılması gibi düzenlemeler sayılabilir. Hukuki yaklaşımlar genel olarak uygulanmış saldırganlığın cezalandırılmasını kapsamaktadır. Bununla birlikte cezaların yetersiz olması saldırganlığın önlemede hukuki yaptırımların caydırıcılığını ortadan kaldırmaktadır. Son olarak tedavi yaklaşımları ise psikolojik ve farmakolojik tedavi uygulamalarını içermektedir. Saldırganlık tedavisinde genel olarak psikoterapi, gevşeme egzersizleri, bilişsel müdahale, bibliyoterapi ve ilaçla tedavi gibi yöntemler kullanılmaktadır.⁴¹

2. Dindarlık ve Saldırganlık İlişkisi

Din insan davranışlarına yön, yaşama anlam veren kutsal veya doğüstü bir (veya birden çok) güç ve yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, semboller ve törenler sistemidir.⁴² Bir başka tanıma göre din bireysel ve toplumsal yanı bulunan inanç, bilgi ve uygulama açısından sistemleşmiş, mensuplarına bir yaşam tarzı sunan ve belli bir hedef etrafında toplanan bir yapıdır.⁴³

Din saldırganlık ilişkisi farklı açılardan ele alınabilir. Din saldırganlığın öznesi midir yoksa nesnesi midir? Dinin saldırganlığa yaklaşımı nasıldır? Geçmişte pek çok kültürde din uğruna saldırganlık eylemi gerçekleştirilmiş, insanlar kurban edilmiştir.⁴⁴ İnsan kurban etme uygulaması savaş kazanma, kuraklığın sonlanması, verimli ürün güvenceye alma, yeni bir evi veya kanoyu kutsama gibi doğüstüne yönelik çok önemli istekler için yapılmıştır.⁴⁵ 117 kültür üzerinde yapılan bir araştırmada bu kültürlerin %17'sinde insan kurban geleneğinin olduğu, %14'ünün düzensiz bir şekilde 19. ve 20. Yüzyıla kadar varlıklarını devam ettirdikleri görülmüştür. Günümüzde de el-Kaide, DAESH gibi bir takım terör örgütleri

---

41 Emil F. Coccaro, *Aggression: Psychiatric Assessment and Treatment* (Hoboken: Informa Healthcare, 2003), 296; Zipora Shechtman, "Bibliotherapy And Treatment of Aggression", *Treating Child and Adolescent Aggression Through Bibliotherapy*, ed. Zipora Shechtman (New York: Springer New York, 2009), 1.

42 Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 206.

43 Muhammed Kızılgöç, *Din Psikolojisinin 100'ü* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 10.

44 David Levinson, *Aggression and Conflict: A Cross-Cultural Encyclopedia* (Santa Barbara: ABC-Clío, 1996), 90.

45 Levinson, *Aggression and Conflict*, 89.

ve bazı yeni dini hareketler tarafından din adına saldırganlık ve şiddet eylemleri gerçekleştirilebilmektedir. Ancak din adına uygulanan şiddet bu eylemlerinde asıl amaç siyasi, ekonomik ve askeri menfaatler olup din bu menfaatlere ulaşmak için bir araç olarak kullanılmaktadır.

Genel olarak dinler ihtiva ettiği öğretilerle bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını şekillendirmekte, pozitif duygular kazandırmakta, negatif duyguları azaltmakta ve bireyin davranışlarında kontrollü olmasına katkı sağlamaktadırlar. Kur'ân-ı Kerîm'de, "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir nefsin yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış gibi olur."⁴⁶ ve "Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez."⁴⁷ âyetleri yer almaktadır. Hz. Muhammed, "Müslüman, diğer Müslümanların, dilinden ve elinden salim olduğu (zarar görmediği) kimsedir. Mümin de insanların, canları ve malları hususunda (kendilerine zarar vermeyeceğinden) emin oldukları kimsedir."⁴⁸ buyurmuştur. Bu ayet ve hadislerde İslam'da haksız yere şiddet uygulamanın yasaklandığı ve saldırganlıktan uzak durmanın Müslüman ve mümin olmakla eşdeğer kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kitlesel bir şiddet olayı olan savaşlarda da haksızlık yapılmaması ve aşırıya gidilmemesi tavsiye edilmektedir.

Empati olaylara daha geniş açıdan bakabilme kabiliyeti sağlayarak saldırganlığın oluşmasını önlemektedir. Araştırmalarda empati duygusu yüksek olan bireylerin daha az saldırganlık sergiledikleri tespit edilmiştir.⁴⁹ Din öğretisi ve ritüelleri ile bireylerde empati duygusunu geliştirmektedir. Hz. Muhammed, "Hiçbiriniz kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz."⁵⁰ buyurarak empati ve diğer kâim-

---

46 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali* (İstanbul: Tuva Yayınları, 2008), el-Mâide 5/32.

47 Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*, el-Bakara 2/190.

48 Tirmizî, "İman", 12.

49 Derya Hasta- Müzeyyen Eda Güler, "Saldırganlık: Kişilerarası İlişki Tarzları ve Empati Açısından Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2013): 90; Gamze Çankaya- Hatice Ergin, "Çocukların Oyunlara Göre Empati ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1 (2015): 283.

50 Buhârî, "İman", 7.

lığı tavsiye etmiştir. Hz. Muhammed bir gencin zina etmek için müsaade istemesi üzerine, “Annenle zina edilmesini ister misin” buyurarak gencin empati yapmasını sağlayarak zinadan uzak durmasını sağlamıştır.⁵¹

Dinin saldırganlığın önlemede diğer koruyucu işlevi anlam duygusu kazandırmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de “Andolsun ki mutlaka sizi birazcık korkuyla, açlıkla, mal, can ve meyve noksanıyla sınavacağız. Müjdele sabredenleri.”⁵² ve “De ki: “Hiçbir zaman bize Allah’ın bizim için takdir ettiğinden başkası dokunmaz. O bizim Mevla’mızdır. Müminler yalnızca Allah’a tevekkül etsinler.”⁵³ buyurulmaktadır. Bu âyetlerde ifade edildiği üzere din hayata, ölüme ve negatif yaşamsal olaylara Allah’ın takdiri (kader) ile meydana geldiği ve birer imtihan vesilesi olduğu şeklinde anlamlar yükleyerek dindar bireyin olaylara daha geniş pencereden bakabilmesini sağlamakta ve yaşamsal engellemeler karşısında hemen öfke ve saldırganlığa başvurmasını önlemektedir.

Dinin saldırganlığı önlemede diğer önemli işlevi duygu, düşünce ve davranış kontrolü kabiliyeti kazandırmasıdır. Dinin kontrollü olmayı motive edici unsurları; her şeyin Allah tarafından görüldüğü, bilindiği ve hesabının sorulacağına olan inanç, Allah’ın gazabına uğrama, kabir azabı görme ve cehenneme girme korkusu, Allah’ın rızasına nail olma ve Cennetine girme arzusu sayılabilir. Pek çok araştırmada bireylerde dindarlık düzeyi arttıkça davranış kontrolünün de artmakta olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Karşlı’nın⁵⁴ araştırmasında dindarlık ile öfke kontrolü arasında, Kimter’in⁵⁵ araştırmasında oruç ibadeti ile öfke kontrolü arasında, Karakaş’ın⁵⁶ araştırmasında ise sabır tutumu ile öfke kontrolü arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Watterson ve Giesler’in araştırmasında dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin daha güçlü öz kontrol duygusuna sahip oldukları tespit edilmiştir.⁵⁷

51 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 5: 256-257 (No. 8716).

52 el-Bakara 2/155.

53 et-Tevbe 9/51.

54 Necmi Karşlı, *Öfke Kontrolü ve Dindarlık* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 341.

55 Nurten Kimter, “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015): 7.

56 Ahmet Karakaş, “Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018): 93.

57 Kaylyn Watterson - R. Brian Giesler, “Religiosity and Self-Control: When the Going

Dindarlığın en önemli göstergesi olan ibadetlerin pozitif duygular kazanma ve davranış kontrolü açılarından önemli işlevleri bulunmaktadır. Namaz ibadeti sayesinde dindar birey günde beş defa Yüce Yaraticının huzurunda secde ederek nefsinin alçaltır, kulluk bilincini aktif tutar. Zekât ve sadaka ibadetleri zengin ve fakir arasındaki muhabbeti artırır, toplumdaki gelir dengesizliğini azaltır, yokluk ve açlıktan ötürü oluşması muhtemel hırsızlık ve şiddet olayları önlenmiş olunur. Oruç ibadeti gün boyu yemeden ve içmeden uzak tutarak sabır ve otokontrol duygusunu geliştirir, yokluk içindeki insanlarla empatiyi kolaylaştırır. Hac ibadetine ilk defa Kabe'yi görmek, Arafat'ta vakfe yapmak ve peygamberin kabri-ni ziyaret etmek yoğun pozitif duygular tecrübe edilmesini sağlar, ayrıca Hac ibadetine birtakım yasaklar ve kurallar bireyin davranışlarda daha kontrollü olmasına katkı sağlar. Dua ibadeti sayesinde engelleme ve çaresizlik içerisinde bulunan birey Yaraticısına sığınarak O'ndan yardım ister, böylece psikolojik rahatlama, güven, umut gibi pozitif duygular edinmenin yanında ilahi yardım tecrübe edebilir.

Din insanlar arası ilişkilerde affedici ve merhametli olmayı tavsiye etmek suretiyle gerilimlerin saldırganlığa dönüşmesini önlemektedir.⁵⁸ İslam'da haksızlığa uğrama durumunda bile misilleme yapmak yasaklanmıştır.⁵⁹ Affetmek haksızlık ve kötü muamelenin neden olduğu içsel gelirmiyi ortadan kaldırır ve öfkenin saldırganlık şeklinde dışa yansıtılmasını önler. Genç'in merhamet eğitimi ve saldırganlık ilişkisi üzerine yaptığı araştırmada merhamet eğitimi verilen deney grubundaki çocukların, merhamet eğitimi verilmeyen kontrol grubundakilere göre anlamlı derecede daha az saldırganlık davranışı sergiledikleri tespit edilmiştir.⁶⁰ Saldırganlık öfke duygusunun davranışa dönüşmüş şeklidir. Dini kaynaklarda nefsanî öfke kötü görülüş, öfkeyi kontrol etme tavsiye edilmiş, bu konuda birtakım davranışsal yöntemler önerilmiştir. Bunlar; istiâze yapmak, bedenini konumunu değiştirmek, susmak, abdest almak, toprağa temas etmektir.⁶¹

Gets Tough, The Religious Get Self-Regulating", *Psychology of Religion and Spirituality* 4/3 (2012): 193.

58 Âl-i İmrân 3/134; Müslim, "Birr", 69; Ebû Dâvûd, "Edeb", 58; Tirmizî, "Birr", 16.

59 İbn Mâce, "Ahkâm", 17.

60 Muhammet Fatih Genç, "Merhamet Eğitiminin Saldırganlık Davranışını Azaltmadaki Rolü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2018): 62.

61 Buhârî, "Edeb", 44; Ebû Dâvûd, "Edeb", 4; Tirmizî, "Fiten", 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müs-ned*, 1: 283.

3. Yöntem

3.1. Örneklem

Örneklemimiz 2018-2019 Eğitim Öğretim döneminde Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin farklı sınıflarında öğrenim görmekte olan öğrencilerden tesadüfi olarak seçilmiş toplam 507 bireyden oluşmaktadır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Anketi: Araştırmamızın kişisel bilgi anketi kısmında demografik değişkenlerden örneklemin yaş, cinsiyet, ekonomik durum, sağlık durumu ve sigara kullanım sıklığı ve kişilik yapısı ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği: Buss ve Perry tarafından geliştirilen Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği Madran tarafından Türkçeye uyarlanmıştır.⁶² Ölçek fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke ve düşmanlık şeklinde dört alt ölçek ihtiva etmekte ve 5'li likert formatında 29 maddeden oluşmaktadır. Fiziksel saldırganlık alt ölçeği 9, sözel saldırganlık alt ölçeği 5, öfke alt ölçeği 7, düşmanlık alt ölçeği ise 8 madde ihtiva etmektedir. Faktör analizi sonucunda ölçeğin Türkçe formunun da 4 faktörlü yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğini tespit için iç tutarlılık hesaplanmış, test-tekrar test ve test yarılama yöntemleri kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı tüm ölçek için 0,85; fiziksel saldırganlık alt ölçeği için 0,78, sözel saldırganlık alt ölçeği için 0,48; öfke alt ölçeği için 0,71, düşmanlık alt ölçeği için 0,71 olarak belirlenmiştir. Test yarılama yöntemiyle elde edilen güvenilirlik katsayısı tüm ölçek için 0,82'dir. Test tekrar test güvenilirliği tüm ölçek için 0,97; alt ölçekler için ise 0.82 ile 0,97 arasında değiştiği görülmüştür. Ölçeğin geçerliliğini tespit için Çok Boyutlu Öfke Ölçeği'nin öfke ile ilgili "öfkeyle ilgili davranışlar" alt ölçeği korelasyonuna bakılmış ve iki ölçek arasındaki ilişkinin 0,001 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Yapılan analizler Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu

62 Arnold H. Buss - Mark Perry, "The Aggression Questionnaire.", *Journal of Personality and Social Psychology* 63/3 (1992): 452-459; H. Andaç Demirtaş Madran, "Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi* 23 (2012): 1-5.

ortaya koymuştur.⁶³

İçsel Dini Motivasyon Ölçeği: İçsel Dini Motivasyon Ölçeği Dean Hoge tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlanması Karaca tarafından yapılmıştır. Ölçek 5 dereceli likert formatına sahiptir. 7'si olumlu, 3'ü olumsuz toplam 10 maddeden oluşan ölçekten alınabilecek en düşük puan 10 en yüksek puan ise 50'dir. Ölçeğin Türkçe formunun güvenilirlik analizleri için homojenlik endeksi ve yarıya bölme yöntemleri kullanılmıştır. Ölçeğin geçerliği ise faktör analizi ve iç tutarlılık teknikleri ile hesaplanmıştır. Ölçek maddeleri yarıya bölme tekniği ile analiz edilmiş ve iki yarım ölçek arasındaki korelasyon katsayısı .76 olarak bulunmuştur. Ölçeğin içsel tutarlılığın göstergesi olan Cronbach's Alfa katsayısı .84 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerliliğini tespit için yapılan faktör analizinde bir madde hariç ölçek maddelerinin tamamının aynı faktörde kümelendiği görülmüştür. Ölçek maddelerinin iç tutarlılığının analizi için korelasyon katsayıları hesaplanmış ve tüm maddelerin ölçek aynı yönde (pozitif) ayrıştıkları saptanmıştır.⁶⁴

Ok-Dini Tutum Ölçeği: Ok tarafından geliştirilen *Dini Tutum Ölçeği* 5'li likert formatında 2'si olumsuz 6'sı olumlu toplam 8 maddeden oluşmaktadır. Ölçek dini tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarını ölçmeyi amaçlamaktadır. **Ölçek biliş, duygu, ilişki ve davranış şeklinde 4 alt ölçekten oluşmaktadır.** Faktör analizinde tüm maddelerin önceden belirlenen 4 faktörde yüklendiği, tüm maddeler toplam varyansın %78'ini açıklamıştır. Ölçeğin tüm alt boyutlarının alfa düzeyleri tatmin edici seviyede olmakla birlikte davranış alt ölçeğinin alfa düzeyi .60 diğerlerinden nispeten **düşük kalmıştır.** Yapılan uygulamalarda ölçeğin alt boyutlarıyla birlikte yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğu, açılımsal ve doğrulayıcı faktör geçerliliği bulunduğu, bütün olarak kriter geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir. (.81 ve .91) Yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinde ölçeğin kullanıma uygun bir ölçme aracı olduğu görülmüştür.⁶⁵

63 Madran, "Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", 3.

64 Faruk Karaca, "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu", *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001): 196-199.

65 Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 528-549.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizi için SPSS (v23) programı kullanılmıştır. Bunun için öncelikle yaş, cinsiyet, ekonomik durum ve diğer değişkenlerin yüzdelerle dağılımları hesaplanmış ve bu değişkenlerin saldırganlık ve dindarlık ile ilişkilerine bakılmıştır. Daha sonra dindarlık ile saldırganlık arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz işlemlerinde frekans, korelasyon, t-testi, ki-kare testi, tek yönlü anova ve regresyon analizi uygulanmış, anlamlı sonuçlara yer verilmiştir.

3.4. İşlem

Araştırma için gerekli izinler alındıktan sonra Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih, Sosyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinin farklı sınıflarında öğrenim gören öğrencilere gönüllülük esasına göre anket uygulaması yapılmış ve katılımcılara araştırmanın amacı ve elde edilecek gizli kalacağı yönünde bilgi verilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Demografik Değişkenler Açısından Örneklem Grubunun Özellikleri

Yaş: Örneklemimizin 309'u (%60,9) 18-21 yaş grubunda, 198'i (%39,1) 22-37 yaş grubundadır.

Cinsiyet: Örneklemimizin 356'sı (%70,2) kadın, 151'i (%29,8) ise erkektir.

Sosyo-ekonomik durum: Örneklemimizden 28'inin (%5,5) sosyo-ekonomik durumu düşük, 470'inin (%92,7) orta, 9'unun (%1,8) ise sosyo-ekonomik durumu yüksek seviyededir.

Sigara kullanımı: Örneklemimizden 35'i (%6,9) sık sık, 23'ü (%4,5) ara sıra, 32'si (%6,3) nadiren sigara kullanmakta, 417'si (%82,2) ise hiçbir zaman sigara kullanmamaktadır.

Kişilik yapısı: Örneklemimizden 239'u (%47,1) içedönük, 268'i (%52,9) ise dışadönük kişilik yapısına sahiptir.

4.2. Demografik Değişkenlere Göre Saldırganlık ve Dindarlık Düzeyleri

Tablo 1. Demografik Değişkenler ile Saldırganlık ve Dindarlık Arasındaki Korelasyonlar

	Yaş	Cinsiyet	Ekonomi	Sigara	Kişilik
Saldırganlık	-.025	.223**	-.066	-.295**	.014
İçsel Dini Motivasyon	.057	-.058	.123**	.195**	.085
Dini Tutum	-.049	-.114*	.092*	.182**	.007

(Not: **. Çift yıldızlı olanlar 0,01 düzeyinde, tek yıldızlı olanlar 0,05 düzeyinde anlamlıdır)

Tablo 1’de görüldüğü gibi saldırganlık ile cinsiyet ($r=.223$, $p<.01$) ve sigara kullanımı ($r=.295$, $p<.01$) arasında; içsel dini motivasyon ile ekonomik durum ($r=.123$, $p<.01$) ve sigara kullanımı ($r=.195$, $p<.01$) arasında; dini tutum ile cinsiyet ($r=-.114$, $p<.05$), ekonomik durum ($r=.092$, $p<.05$) ve sigara kullanımı ($r=.182$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Saldırganlık ve Dini Tutum Düzeyleri

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss
Saldırganlık	Kadın	356	67.08	17.41
	Erkek	151	75.74	17.29
		t=-5.131	df=505	p=.000
Dini Tutum	Kadın	356	35.08	4.20
	Erkek	151	33.96	5.08
		t=2.572	df=505	p=.010

Tablo 2’deki verilere göre kadınların saldırganlık ölçeğinden aldıkları ortalama skor $\bar{X}=67.08$ iken, erkeklerin aynı ölçekten aldıkları ortalama skor $\bar{X}=75.74$ ’tür. Uyguladığımız t-testi sonucunda erkeklerin saldırganlık düzeylerinin kadınlarınkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{(0,05;505)}=-5.131$, $p=.000$, $p<.05$). Tablo 2’deki verilerde kadınların dini tutum ortalama skoru $\bar{X}=35.08$ iken, erkeklerin dini tutum skoru ise $\bar{X}=33.96$ ’dır. Uyguladığımız t-testi sonucunda kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklerinkinden anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($t_{(0,05;505)}=2.572$, $p=.010$, $p<.05$).

Tablo 3. Sigara Kullanımına Göre Saldırganlık ve Dindarlık Düzeyleri

	Sigara Kullanımı	N	%	$\bar{X}$	ss	Tamhane
Saldırganlık	1 Sık Sık	35	6.9	85.37	20.74	1,2,3/4
	2 Ara sıra	23	4.5	76.95	13.51	
	3 Nadiren	32	6.3	78.96	21.35	
	4 Hiçbir zaman	417	82.2	67.23	16.44	
	Toplam	507	100	69.66	17.80	
$F_{(3,503)} = 17.407 \quad p=.000 \quad p <.05$						
	Sigara Kullanımı	N	%	$\bar{X}$	ss	Tamhane
Dini Tutum	1 Sık Sık	35	6.9	31.74	6.19	1/4
	2 Ara sıra	23	4.5	34.21	3.45	
	3 Nadiren	32	6.3	34.25	4.55	
	4 Hiçbir zaman	417	82.2	35.07	4.30	
	Toplam	507	100	34.75	4.50	
$F_{(3,503)} = 6.341 \quad p=.000 \quad p <.05$						

Tablo 3'teki verilere göre sık sık sigara kullananların saldırganlık skoru $\bar{X}=85.37$ (ara sıra=76.95; nadiren=78.96), hiç sigara kullanmayanların saldırganlık skoru ise $\bar{X}=67.23$ 'tür. Tek yönlü varyans analizinde (Anova) sigara kullanımı ile saldırganlık arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000 \quad p <.05$). Buna göre örneklemin sigara kullanımı arttıkça saldırganlık düzeyi de artmaktadır. Post Hoc (Tamhane) analizine göre bu durum hiç sigara kullanmayanlar ile sık sık, ara sıra ve nadiren sigara kullananlar arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Dini tutum durumuna gelince, sık sık sigara kullananların dini tutum skoru $\bar{X}=31.74$ (ara sıra=34.21; nadiren=34.25), hiç sigara kullanmayanların dini tutum skoru ise $\bar{X}=35.07$ 'dir. Tek yönlü varyans analizinde (Anova) dini tutum ile sigara kullanımı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000 \quad p <.05$). Buna göre örneklemin dini tutum düzeyi arttıkça sigara kullanımı düzeyi anlamlı derecede azalmaktadır. Post Hoc (Tamhane) analizi bu durumun sık sık sigara kullananlar ile hiç sigara kullanmayanlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermiştir. Alan darlığından dolayı tablo 2'de yer vermediğimiz içsel dini motivasyon ile sigara kullanımı ilişkisine gelince sık sık sigara kullananların içsel dini motivasyon skoru $\bar{X}=37.45$ (ara sıra=41.95; nadiren=40.96), hiç sigara

kullanmayanların içsel dini motivasyon skoru ise $\bar{X}=42.39'$ dur. Tek yönlü varyans analizinde (Anova) içsel dini motivasyon ile sigara kullanımı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($p=.000$ $p <.05$). Buna göre örneklemin içsel dini motivasyon düzeyi arttıkça sigara kullanımı anlamlı derecede azalmaktadır. Post Hoc analizi (Tukey HSD) bu durumun sık sık ve ara sıra sigara kullananlar ile hiç kullanmayanlar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını göstermiştir.

4.3. Dindarlık ile Saldırganlık Arasındaki İlişkiler

Tablo 4. İçsel Dini Motivasyon ve Dini Tutum ile Saldırganlık Arasındaki Korelasyonlar

	İçsel Dini Motivasyon	Dini Tutum
Saldırganlık	-.132**	-.183**

(Not: **. Çift yıldızlı olanlar 0,01 düzeyinde anlamlıdır.)

Tablo 4'te görüldüğü gibi saldırganlık ile içsel dini motivasyon ($r=-.132$, $p<.01$) ve dini tutum ($r=-.183$, $p<.01$) arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık derecesine ulaşmıştır.

Tablo 5. İçsel Dini Motivasyon ve Dini Tutum Durumuna Göre Saldırganlık Düzeyleri

	İçsel Dini Motivasyon	N	$\bar{X}$	ss
	Düşük	77	73.54	18.02
	Yüksek	74	65.51	16.70
	$t=2.837$ $df=149$ $p=.005$			
Saldırganlık	Dini Tutum	N	$\bar{X}$	ss
	Düşük	80	76.45	19.46
	Yüksek	110	67.27	18.36
	$t=3.316$ $df=188$ $p=.001$			

Tablo 5'teki t-testi analizine göre içsel dini motivasyonu düşük olanların saldırganlık skoru $\bar{X}=73.54$ iken, içsel dini motivasyonu yüksek olanların saldırganlık skoru $\bar{X}=65.51'$ dir. Buna göre içsel dini motivasyon ile saldırganlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($t=2.837$, $p=.005$, $p<.05$). Ayrıca yapmış olduğumuz ki-kare analizi sonu-

cunda içsel dini motivasyonu yüksek olanların %66,7'sinin (n=14) saldırganlık düzeyinin düşük, %33,3'ünün (n=7) ise yüksek olduğu görülürken, içsel dini motivasyonu düşük olanların %65'inin (n=13) saldırganlık düzeyinin yüksek, %35'inin (n=7) ise saldırganlık düzeyinin düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre içsel dini motivasyon ile saldırganlık arasında anlamlı bir bağımlılık bulunmaktadır ($X=4.111$ $df=1$ $p=.043$ $p<.05$). Dini tutum ve saldırganlık ilişkisini tespit için uyguladığımız t-testi analizine göre dini tutum düzeyi düşük olanların saldırganlık skoru $\bar{X}=76.45$ iken, dini tutum düzeyi yüksek olanların saldırganlık skoru $\bar{X}=67.27$ 'dir. Buna göre dini tutum ile saldırganlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($t=3.316$, $p=.001$, $p<.05$). Ayrıca uyguladığımız ki-kare analizi sonucunda dini tutum düzeyi yüksek olanların %60,5'inin (n=23) saldırganlık düzeyinin düşük, %39,5'inin (n=15) ise yüksek olduğu görülürken, dini tutum düzeyi düşük olanların %79,2'sinin (n=19) saldırganlık düzeyinin yüksek, %20,8'inin (n=5) ise düşük olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre dini tutum ile saldırganlık arasında anlamlı bir bağımlılık bulunmaktadır ($X=9.358$ $df=1$ $p=.002$ $p<.05$). Yukarıdaki analiz sonuçlarına göre içsel dini motivasyon ve dini tutum düzeyi yükseldikçe saldırganlık eğiliminin anlamlı şekilde düşmekte olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Dini Tutum ile Saldırganlık Arasındaki Regresyon Analizi

Saldırganlık	β	t	p	R ²
	-.389	-3.266	.002	.151

Tablo 6'da dini tutum ile saldırganlık arasındaki tekli regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Araştırmada örneklemin dindarlık düzeyini ölçmek için içsel dini motivasyon ölçeği ve dini tutum ölçeği kullanılmıştır. Her iki ölçek benzer olguları ölçtükleri için korelasyon analizi sonucunda aralarında çoklu bağıntı durumu olduğu görülmüş, bundan dolayı saldırganlık ile daha yüksek ilişki gösteren dini tutum ölçeği ile saldırganlık arasında tekli regresyon işlemi yapılmıştır. Regresyon analizinde dini tutum bağımsız değişken saldırganlık ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Regresyon analizi sonucunda dini tutumun saldırganlık üzerindeki etkisinin %15,1 oranında olduğu görülmüştür ($\beta=-.389$, $p<.05$). Buna göre örneklemin dini tutum düzeyi arttıkça saldırganlığı azalacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Araştırmada cinsiyet ve saldırganlık ilişkisi ile ilgili olarak erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla saldırganlık eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Başka araştırmalarda da erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla daha fazla fiziksel saldırganlık sergiledikleri bulunmuştur.⁶⁶ Birleşmiş Milletler 2018 şiddet raporuna göre küresel anlamda tüm şiddet olaylarının %80'i erkekler, %20'si erkekler tarafından işlenmekte ve bu şiddet olaylarında en fazla erkekler hayatlarını kaybetmektedirler. Küresel anlamda erkeklerin hayatlarını kaybetme oranı kadınlarınkinden dört kat daha fazladır.⁶⁷ Erkeklerin kadınlara nazaran daha fazla saldırgan olmaları genetik ve kültürel faktörlere bağlanmaktadır. Brennan ve arkadaşlarının kültürler arası araştırmasında erkeklerin boylarının kadınların boylarından %-7-8 oranında daha uzun olduğu tespit edilmiştir.⁶⁸ Erkeklerin biyolojik olarak kadınlara nazaran daha uzun ve güçlü bir beden yapısında sahip olmaları erkek saldırganlığının biyolojik nedenlerinden birisidir. Erkeklerin kaynama eşiği kadınlarınkine nazaran daha düşüktür, bundan dolayı küçük bir kıskırtmadan sonra hemen saldırganlık davranışı sergileyebilirler.⁶⁹ Bazı araştırmalarda erkeklik hormonu olarak bilinen testosteron hormonunun yüksekliği ile anti sosyal davranışlar arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur.⁷⁰ Bununla birlikte başka araştırmalarda da değişik sonuçlar bulunmuştur. Örneğin, Schaal ve arkadaşlarının araştırmasında testosteron düzeylerinin fiziksel saldırganlıktan ziyade sosyal başarı ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁷¹ Book ve arkadaşlarının testoste-

66 Leslie A. Burton v.dğr., "Gender Differences in Relational and Physical Aggression", *Social Behavior and Personality: An International Journal* 35/1 (2007): 41; Melanie J. Zimmer-Gembeck v.dğr., "Relational and Physical Aggression, Prosocial Behavior, and Peer Relations: Gender Moderation and Bidirectional Associations", *The Journal of Early Adolescence* 25/4 (2005): 421.

67 U.N. "Global Study on Homicide", erişim: 28 Haziran 2019, https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh2018/gsh18_gender-related_killing_of_women_and_girls.pdf.

68 L. Brennan, J. McDonald, R. Shlomowitz, "Sex Differences in Indian Height at Home and Abroad" 77/2-3 (1997): 105.

69 Baron, *Human Aggression*, 219.

70 James M. Dabbs - Robin Morris, "Testosterone, Social Class, and Antisocial Behavior in A Sample of 4,462 Men", *Psychological Science* 1/3 (1990): 209; Martin N. Muller - Richard W. Wrangham, "Dominance, Aggression and Testosterone in Wild Chimpanzees: A Test of the 'Challenge Hypothesis'", *Animal Behaviour* 67/1 (2004): 113.

71 Benoist Schaal v.dğr., "Male Testosterone Linked To High Social Dominance but Low

ron, saldırganlık ilişkisi üzerine yaptığı meta analizde testosteron düzeyi ile saldırganlık arasında çok zayıf pozitif ilişki bulunmuştur.⁷² Kadınların daha az saldırganlık eğilimli olmalarının nedenlerinden birisi toplumun kadın saldırganlığını hoş görmemesidir. Toplumun erkeğin saldırganlık davranışına verdiği tepki ile bir kadının saldırganlığına verdiği tepki aynı değildir. Bazı toplumlarda erkeğin saldırganlığı cesaret ve güç gösterisi olarak anlamlandırılırken kadının saldırganlığı tepki ile karşılanabilmektedir. Bettencourt ve Miller'in saldırganlık cinsiyet ilişkisi üzerine yaptıkları meta-analizde kışkırtılmamış erkeklerin kadınların saldırganlığının kadınlarınkinden daha yüksek olduğu, kışkırtılma durumunda ise kadın ve erkek saldırganlığı arasındaki farkın önemli ölçüde azaldığı görülmüştür.⁷³ Hess ve Hagen'in araştırmasında erkeklerde fiziksel ve sözlü saldırganlığın, kadınlarda ise dedikodu gibi dolaylı saldırganlığın daha fazla olduğu tespit edilmiştir.⁷⁴ Finlandiyalı, İsraili, Polonyalı ve İtalyan kız çocuklar üzerinde yapılan uluslar arası bir araştırmada ulus ve etnik grup ayırt edilmeksizin dolaylı saldırganlığın kızlar tarafından daha fazla tercih edildiği görülmüştür.⁷⁵

Araştırmamızda sigara kullanımı ile saldırganlık arasında pozitif, sigara kullanımı ile dindarlık arasında ise negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Başka araştırmalarda da sigara kullanımı ile saldırganlık ve anti sosyal davranışlar arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiştir.⁷⁶ Bağımlılık yapıcı bir madde olan sigaranın pek çok hastalığa neden olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü'nün raporuna göre si-

---

Physical Aggression in Early Adolescence", *Journal of The American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 35/10 (1996): 1322.

72 Angela S. Book v.dğr., "The Relationship Between Testosterone and Aggression: A Meta-Analysis", *Aggression And Violent Behavior* 6/6 (2001): 579.

73 B. Ann Bettencourt - Norman Miller, "Gender Differences in Aggression as a Function of Provocation: A Meta-Analysis", *Psychological Bulletin* 119/3 (1996): 422.

74 Nicole H. Hess - Edward H. Hagen, "Sex Differences in Indirect Aggression", *Evolution and Human Behavior* 27/3 (2006): 231.

75 Karin Österman v.dğr., "Cross-Cultural Evidence of Female İndirect Aggression", *Aggressive Behavior* 24/1 (1998): 1.

76 Kenneth W. Griffin v.dğr., "Common Predictors of Cigarette Smoking, Alcohol Use, Aggression, and Delinquency Among Inner-City Minority Youth", *Addictive Behaviors* 28/6 (2003): 1141; D. R. Cherek, "Effects of Smoking Different Doses of Nicotine on Human Aggressive Behavior", *Psychopharmacology* 75/4 (1981): 339; Stephan C. J. Huijbregts v.dğr., "Maternal Prenatal Smoking, Parental Antisocial Behavior, and Early Childhood Physical Aggression", *Development and Psychopathology* 20/2 (2008): 437.

gara kullanıcılarının yarısını öldürmekte, her yıl 8 milyondan fazla insan sigaranın neden olduğu hastalıklar yüzünden ölmektedir. Bu rakamın 7 milyonu doğrudan sigara kullanıcısı iken, yaklaşık 1,2 milyon kişi ise kendisi sigara kullanmadığı halde pasif içici olduğu için hastalanıp ölmektedir.⁷⁷ Fakihlerden bazılarına göre sigara bağımlılık yapması, gevşetmesi/hissizleştirmesi ve fiziksel ve ekonomik zarara neden olmasından ötürü haram kabul edilmiştir.⁷⁸ Böylece dini bağlılığı yüksek olan bireylerin sigara kullanım oranının düşük olmasında sigaranın bağımlılık yapıcı sağlığa zararlı bir madde olması ve dinen haram kabul edilmiş olmasının etkili olduğu söylenilebilir. Ayrıca Karşlı'nın⁷⁹ araştırmasında da sigara kullanımı ile dindarlık arasında negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir.

Araştırmada içsel dini motivasyon ve dini tutum ile saldırganlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Din ihtiva ettiği inanç ve öğretiler, ödül ve ceza mekanizmaları, ritüelleri ile affedicilik, empati, alçak gönüllük, sabır ve öz kontrol kabiliyeti kazandırmasının yanında kin, nefret, kıskançlık, öfke ve saldırganlık gibi yıkıcı duygu ve davranışları yasaklamıştır. Dolayısıyla dini bağlılığı güçlü olan bireylerde saldırganlığın düşük çıkmasında dinin bireye kazandırdığı pozitif duygu ve davranışlar ile saldırganlığa yönelik emir ve yasaklar etkili olmuş olabilir. Başka araştırmalarda da dindarlık ile saldırganlık arasında genel olarak negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Örneğin Wright ve arkadaşlarının 90.202 ergen birey üzerinde yapılan Ulusal Madde Kullanımı ve Sağlık Araştırması'ndan elde edilen verilere dayalı olarak yaptıkları araştırmada ergen dindarlığının azalmış birey veya grup kavgası ihtimali ve daha az şiddete başvurma ile pozitif ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁸⁰ Pirutinsky'nın 1354 ergen üzerinde yaptığı boylamsal araştırmada yüksek dindarlığın gelecekte daha az şiddet şiddet davranışında bulunmayı yordadığı ve bu etkinin kısmen artırılmış öz kontrol duygusundan kay-

77 WHO, Tabacco, erişim: 07.09.2019, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>.

78 Diyanet Haber, "Karadavi'den Sigara Fetvası: Helal mi Haram mı?", erişim: 21 Nisan 2020, <https://www.diyanehaber.com.tr/bilgi-kosesi/karadavi-den-sigara-fetvasi-haram-mi-helal-mi-h4022.html>.

79 Necmi Karşlı, "Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019): 204.

80 Christopher P. Salas-Wright v.dğr., "Religiosity and Violence Among Adolescents in The United States: Findings From The National Survey on Drug Use and Health 2006-2010", *Journal of Interpersonal Violence* 29/7 (2014): 1178.

naklandığı tespit edilmiştir.⁸¹ Ulu ve İkis'in⁸² araştırmasında dini davranış ile saldırganlık arasında; Kayıklık ve Kalgı'nın⁸³ araştırmasında dini yaşayış ile tahripçilik arasında; Şirin'in⁸⁴ araştırmasında ise dindarlık ile düşmanlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Hagen ve arkadaşlarının araştırmasında dindarlığın cinsel saldırganlığı ve zorbalığı azalttığı bulunmuştur.⁸⁵ Altuntop'un araştırmasında dini bilgi, namaz kılma ve oruç tutma ile intihar düşüncesi arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir.⁸⁶

Sonuç olarak bu çalışmada dindarlık ile saldırganlık arasındaki ilişki incelenmiş ve özetle şu sonuçlara ulaşılmıştır. Kadınların dini tutum düzeyleri erkeklerinkinden daha yüksek, saldırganlık düzeyleri ise erkeklerinkinden daha düşüktür. Sigara kullanımı arttıkça saldırganlık artmaktadır. Dini tutum düzeyi arttıkça sigara kullanımı azalmaktadır. Araştırmanın temel problemi ile ilgili olarak ise içsel dini motivasyon ve dinin tutum düzeyi arttıkça saldırganlık anlamlı bir şekilde azalmaktadır. Bulgularımız saldırganlık dindarlık üzerine yapılmış diğer araştırma sonuçları ile uyumluluk arz etmektedir. Araştırmamız yıkıcı bir davranış olan saldırganlık üzerinde dinin koruyucu ve kontrol edici etkisini ortaya koymuştur. Günümüzün en önemli problemlerinden birisi olan saldırganlığın temelinde pek çok faktörün etkisi bulunmakla birlikte saldırganlık büyük oranda sosyal öğrenme kaynaklı anti sosyal bir davranıştır. Bundan dolayı saldırganlığın önlenmesinde bireylerde güçlü oto kontrol duygusunu geliştiren dini ve manevi değerlerin çocuklara erken yaşlardan itibaren pe-

81 Steven Pirutinsky, "Does Religiousness Increase Self-Control and Reduce Criminal Behavior?: A Longitudinal Analysis of Adolescent Offenders", *Criminal Justice and Behavior* 41/11 (2014): 1290.

82 Mustafa Ulu- Mehmet İkis, "Lise Öğrencilerinde Saldırganlık ve Din İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/41 (2016): 88.

83 Hasan Kayıklık- Mehmet Emin Kalgı, "Ortaöğretim Öğrencilerinin Tahripçi Davranışlarda Bulunma İle Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17/2 (2017): 1.

84 Turgay Şirin, "Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutumları ile Ruh Sağlığı İlişkisinin İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017): 65.

85 Timothy Hagen v.dğr., "Religiosity Reduces Sexual Aggression and Coercion in a Longitudinal Cohort of College Men: Mediating Roles of Peer Norms, Promiscuity, and Pornography: Religiosity Reduces Sexual Aggression And Coercion", *Journal for The Scientific Study of Religion* 57/1 (2018): 95.

86 Halit Altuntop, *Dindarlık İntihar İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005), 79-81.

Necmi Karalı

dagojik yöntemlerle kazandırılması önem arz etmektedir. Araştırmamız yetişkinlik dönemindeki bireylerle sınırlı olduğundan dolayı bu konuda daha kapsamlı bir tespit yapılabilmesi için farklı gelişim dönemlerdeki bireyler üzerinde bu araştırma tekrarlanmalıdır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Bes-yûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.

American Psychiatric Association - American Psychiatric Association, Ed. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-5*. 5th ed. Washington, D.C: American Psychiatric Association, 2013.

Aronson, Elliot - Aronson, Joshua. *The Social Animal*. 10th ed. New York: Worth Publishers, 2008.

Atkinson, Rita L. - Smith, Edward E - Nolen-Hoeksema, Susan - Fredrickson, Barbara - Bem, Darly J - Maren, Stephen - trc. Öncül, Öznur - Ferhatoğlu, Deniz. *Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Arkadaş Yayınevi, 2015.

Bandura, Albert. *Social Learning Theory*. Englewood: Prentice Hall, 1977.

Barlow, Karen - Grenyer, Brin - Ilkiw-Lavalle, Olga. "Prevalence and Precipitants of Aggression İn Psychiatric Inpatient Units". *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* 34/6 (2000): 967-974.

Baron, Robert A. *Human Aggression*. Boston: Springer US, 1977.

Berkowitz, L. "Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation". *Psychological Bulletin* 106/1 (1989): 59-73.

Bettencourt, B. Ann - Miller, Norman. "Gender Differences in Aggression as a Function of Provocation: A Meta-Analysis." *Psychological Bulletin* 119/3 (1996): 422-447.

Book, Angela S. - Starzyk, Katherine B. - Quinsey, Vernon L. "The Relationship Between Testosterone and Aggression: A Meta-Analysis". *Aggression and Violent Behavior* 6/6 (2001): 579-599.

Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.

Burton, Leslie A. - Hafetz, Jessica - Henninger, Debra. "Gender Differences in Relational and Physical Aggression". *Social Behavior and Personality: An International Journal* 35/1 (2007): 41-50.

Bushman, Brad J. - Baumeister, Roy F. - Stack, Angela D. "Catharsis, Aggression, And Persuasive Influence: Self-Fulfilling or Self-Defeating

Prophecies?" *Journal of Personality and Social Psychology* 76/3 (1999): 367-376.

Bushman, Brad J. - Cooper, Harris M. "Effects of Alcohol on Human Aggression: An Integrative Research Review." *Psychological Bulletin* 107/3 (1990): 341-354.

Buss, Arnold H. - Perry, Mark. "The Aggression Questionnaire." *Journal of Personality and Social Psychology* 63/3 (1992): 452-459.

Cherek, D. R. "Effects of Smoking Different Doses of Nicotine on Human Aggressive Behavior". *Psychopharmacology* 75/4 (1981): 339-345.

Coccaro, Emil F. *Aggression: Psychiatric Assessment and Treatment*. Hoboken: Informa Healthcare, 2003.

Çankaya, Gamze- Ergin, Hatice. "Çocukların Oyunlara Göre Empati Ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*. (2015).

Dabbs, James M. - Morris, Robin. "Testosterone, Social Class, And Antisocial Behavior in A Sample of 4,462 Men". *Psychological Science* 1/3 (1990): 209-211.

Dailey, Natalie S. - Smith, Ryan - Bajaj, Sahil - Alkozei, Anna - Gottschlich, Melissa K. - Raikes, Adam C. - Satterfield, Briann C. - Killgore, William D. S. "Elevated Aggression and Reduced White Matter Integrity in Mild Traumatic Brain Injury: A DTI Study". *Frontiers in Behavioral Neuroscience* 12 (2018): 118.

Davidson, R. J. "Dysfunction in The Neural Circuitry of Emotion Regulation--A Possible Prelude to Violence". *Science* 289/5479 (2000): 591-594.

Diyanet Haber. "Karadavi'den Sigara Fetvası: Helal mi Haram mı?". Erişim: 21 Nisan 2020. <https://www.diyanehaber.com.tr/bilgi-kosesi/karadavi-den-sigara-fetvasi-haram-mi-helal-mi-h4022.html>

Dollard, John- Miller, Neal E.- Doob, Leonard W.- Mowrer, O. H.- Sears, Robert R. *Frustration And Aggression*. New Haven: Yale University Press, 1939.

Drummond, Aaron - Sauer, James D. - Garea, Shaun S. "The Infamous Relationship Between Violent Video Game Use and Aggression: Unchar-

ted Moderators and Small Effects Make It A Far Cry from Certain". *Video Game Influences on Aggression, Cognition, and Attention*. Ed. Christopher J. Ferguson. 23-40. Cham: Springer International Publishing, 2018.

Feshbach, Seymour. "The Catharsis Hypothesis, Aggressive Drive, and the Reduction of Aggression". *Aggressive Behavior* 10/2 (1984): 91-101.

Fish, E. W. - Faccidomo, S. - Debold, J. F. - Miczek, K. A. "Alcohol, Allopregnanolone and Aggression in Mice". *Psychopharmacology* 153/4 (2001): 473-483.

Freud, Sigmund. *Beyond the Pleasure Principle*. New York: Norton Company, 1961.

Freud, Sigmund. *Civilization and its Discontents*. New York: Norton Company, 1962.

Fukushima Tedor, Miyuki - Quinn, Linda M. - Wilsnack, Sharon C. - Wilsnack, Richard W. - Greenfield, Thomas K. "Gender and Country Differences in Alcohol-Aggression Expectancy and Alcohol-Related Intimate Partner Violence". *Deviant Behavior* 39/5 (2018): 554-575.

Geen, Russell G. - Quanty, Michael B. "The Catharsis of Aggression: An Evaluation of A Hypothesis". *Advances in Experimental Social Psychology*. 10 (1977): 1-37.

Genç, Muhammet Fatih. "Merhamet Eğitiminin Saldırganlık Davranışını Azaltmadaki Rolü". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 45 (2018): 61-82.

Griffin, Kenneth W. - Botvin, Gilbert J. - Scheier, Lawrence M. - Doyle, Margaret M. - Williams, Christopher. "Common Predictors of Cigarette Smoking, Alcohol Use, Aggression, and Delinquency Among Inner-City Minority Youth". *Addictive Behaviors* 28/6 (2003): 1141-1148.

Hagen, Timothy - Thompson, Martie P. - Williams, Janelle. "Religiosity Reduces Sexual Aggression and Coercion in A Longitudinal Cohort of College Men: Mediating Roles of Peer Norms, Promiscuity, And Pornography: Religiosity Reduces Sexual Aggression and Coercion". *Journal for The Scientific Study of Religion* 57/1 (2018): 95-108.

Halit, Altuntop. *Dindarlık İntihar İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Süley-

man Demirel Üniversitesi, 2005.

Hasta, Derya; Güler, M. Eda. "Saldırganlık: Kişilerarası İlişki Tarzları ve Empati Açısından Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/1 (2013): 64-104.

Hess, Nicole H. - Hagen, Edward H. "Sex Differences in Indirect Aggression". *Evolution and Human Behavior* 27/3 (2006): 231-245.

Hogg, Michael A - Vaughan, Graham M - Yıldız, İbrahim - Gelmez, Aydın. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2011.

Huijbregts, Stephan C. J. - Séguin, Jean R. - Zoccolillo, Mark - Boivin, Michel - Tremblay, Richard E. "Maternal Prenatal Smoking, Parental Antisocial Behavior, And Early Childhood Physical Aggression". *Development and Psychopathology* 20/2 (2008): 437-453.

Ilie, Gabriela - Wickens, Christine M. - Ialomiteanu, Anca - Adlaf, Edward M. - Asbridge, Mark - Hamilton, Hayley - Mann, Robert E. - Rehm, Jürgen - Rutledge, Robert - Cusimano, Michael D. "Traumatic Brain Injury and Hazardous/Harmful Drinking: Concurrent and Single Associations with Poor Mental Health and Roadway Aggression". *Psychiatry Research* 272 (2019): 458-466.

Ireland, Jane L. - Birch, Philip - Ireland, Carol A. *The Routledge International Handbook of Human Aggression: Current Issues and Perspectives*. New York: Routledge, 2018.

Karaca, Faruk. "Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu". *EKEV Akademi Dergisi* 3/1 (2001): 196-199.

Karakaş, Ahmet. "Sabır Tutumunun Sürekli Öfke İfade Tarzlarına ve Öfke Kontrolüne Etkisi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018): 93-111.

Karşlı, Necmi. "Gençlerde Sınav Kaygısı, Dindarlık ve Dua İlişkisi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2019): 190-219.

Karşlı, Necmi. *Öfke Kontrolü ve Dindarlık*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.

Kayıklık, Hasan- Kalgı, Mehmet Emin. "Ortaöğretim Öğrencilerinin

Tahripçi Davranışlarda Bulunma ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17/2 (2017): 1-18.

Kevin W. Greve, Elisabeth Sherwin. "Personality and Neurocognitive Correlates of Impulsive Aggression in Long-Term Survivors of Severe Traumatic Brain Injury". *Brain Injury* 15/3 (2001): 255-262.

Kızılgeçit, Muhammed. "Dindar Şahsiyetten Dinsel Bireyciliğe Değişen Dindarlık Yönelimleri Bağlamında İntihar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016): 2480-2494.

Kızılgeçit, Muhammed. *Din Psikolojisinin 100'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Kızılgeçit, Muhammed. *Din Psikolojisinin 200'ü*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

Kimter, Nurten. "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015): 7-54.

Krahé, Barbara. *The Social Psychology of Aggression*. 2nd ed. London: Psychology Press, 2013.

L. Brennan, J. McDonald, R. Shlomowitz. "Sex Differences in Indian Height at Home and Abroad" 77/2-3 (1997): 105-118.

Levinson, David. *Aggression and Conflict: A Cross-Cultural Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-Clio, 1996.

Lindenfors, Patrik- Tullberg, Birgitta S. "Evolutionary Aspects of Aggression: The Importance of Sexual Selection". *Advances in Genetics*. Volume 75. 8-22. Amsterdam: Academic Press, 2011.

Lorenz, Konrad- Wilson, Marjorie Kerr - Huxley, Julian. *On Aggression*. London: Routledge, 2002.

Madran, H., A., Demirtaş. "Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formu'nun Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması". *Türk Psikiyatri Dergisi*. 23 (2012): 1-5.

Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.

Maslow, Abraham. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, Publishers, 1954.

Muller, Martin N- Wrangham, Richard W. "Dominance, Aggression and Testosterone in Wild Chimpanzees: A Test of the 'Challenge Hypothesis'". *Animal Behaviour* 67/1 (2004): 113-123.

Ok, Üzeyir. "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme Ve Geçerlik Çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011): 528-549.

Österman, Karin - Björkqvist, Kaj - Lagerspetz, Kirsti M. J. - Kaukiainen, Ari - Landau, Simha F. - Frączek, Adam - Caprara, Gian Vittorio. "Cross-Cultural Evidence of Female Indirect Aggression". *Aggressive Behavior* 24/1 (1998): 1-8.

Parrott, Dominic J - Eckhardt, Christopher I. "Effects of Alcohol on Human Aggression". *Current Opinion in Psychology* 19 (2018): 1-5.

Pastore, Nicholas. "The Role of Arbitrariness in The Frustration-Aggression Hypothesis." *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 47/3 (1952): 728-731.

Pirutinsky, Steven. "Does Religiousness Increase Self-Control and Reduce Criminal Behavior?: A Longitudinal Analysis of Adolescent Offenders". *Criminal Justice and Behavior* 41/11 (Kasım 2014): 1290-1307.

Raine, Adrian. "Biosocial Studies of Antisocial and Violent Behavior in Children and Adults: A Review". *Journal of Abnormal Child Psychology* 30/4 (2002): 311-326.

Rhee, Soo Hyun - Waldman, Irwin D. "Genetic and Environmental Influences on Antisocial Behavior: A Meta-Analysis of Twin and Adoption Studies". *Psychological Bulletin* 128/3 (2002): 490-529.

Rosekrans, M. A. - Hartup, W. W. "Imitative Influences of Consistent and Inconsistent Response Consequences to A Model on Aggressive Behavior in Children". *Journal of Personality and Social Psychology* 7/4 (1967): 429-434.

Salas-Wright, Christopher P. - Vaughn, Michael G. - Maynard, Brandy R. "Religiosity and Violence Among Adolescents in The United States: Findings from The National Survey on Drug Use and Health 2006-2010". *Journal of Interpersonal Violence* 29/7 (2014): 1178-1200.

Schaal, Benoist - Tremblay, Richard E. - Soussignan, Robert - Susman, Elizabeth J. "Male Testosterone Linked to High Social Dominance but Low Physical Aggression In Early Adolescence". *Journal of The American Academy of Child & Adolescent Psychiatry* 35/10 (1996): 1322-1330.

Scharrer, Erica - Kamau, Gichuhi - Warren, Stephen - Zhang, Congcong. "Violent Video Games Do Contribute to Aggression". *Video Game Influences on Aggression, Cognition, And Attention*. Ed. Christopher J. Ferguson. 5-21. Cham: Springer International Publishing, 2018.

Shechtman, Zipora. "Bibliotherapy And Treatment of Aggression". *Treating Child and Adolescent Aggression Through Bibliotherapy*. Ed. Zipora Shechtman. 1-27. New York, NY: Springer New York, 2009.

Skinner, B. F. *About Behaviorism*. New York: Vintage Books, 1976.

Şirin, Turgay. "Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutumları ile Ruh Sağlığı İlişkisinin İncelenmesi". *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017): 65-88.

Takahashi, Aki - Miczek, Klaus A. "Neurogenetics of Aggressive Behavior: Studies in Rodents". *Neuroscience of Aggression*. Ed. Klaus A. Miczek - Andreas Meyer-Lindenberg. 17: 3-44. Berlin: Springer 2013.

Taylor, Shelley E. - Peplau, Letitia Anne - Sears, David O - Dönmez, Ali. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: İmge Kitabevi, 2010.

Tuvblad, Catherine - Beaver, Kevin M. "Genetic and Environmental Influences on Antisocial Behavior". *Journal of Criminal Justice* 41/5 (2013): 273-276.

Türkiye Diyanet Vakfı, "Hadislerle İslam". Erişim: 25 Aralık 2019. <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/>

Ulu, Mustafa- İkis, Mehmet. "Lise Öğrencilerinde Saldırganlık ve Din İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30/41 (2016): 75-96.

Watterson, Kaylyn - Giesler, R. Brian. "Religiosity and Self-Control: When the Going Gets Tough, The Religious Get Self-Regulating." *Psychology of Religion and Spirituality* 4/3 (2012): 193-205.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Tuva Yayınları, 2008.

Necmi Karshi

Zimmer-Gembeck, Melanie J. - Geiger, Tasha C. - Crick, Nicki R. "Relational and Physical Aggression, Prosocial Behavior, And Peer Relations: Gender Moderation and Bidirectional Associations". *The Journal of Early Adolescence* 25/4 (2005): 421-452.